

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ս Ո Ւ Ն Ա Ր Ի Ն Ե Ր

Սուրբարիների հնութիւնը հասնում է մինչեւ 3000—ամեակը (մ.թ.ա.), ըստ ոմանց՝ (Հրոզնի) մինչեւ 4000—ամեակը: Պրոֆ. Պաշտրեանն իր յիշեալ աշխատութեան մէջ Սուրբարիներին համարում է Պարթի-Միտանիներից առաջ վերին Միջագետքում կենտրոնական իշխանութիւն հաստատած եւ այնտեղից գէպի արեւելեան Փոքր Ասիա, Հիւսիսային Սիրիա ու Արմենիա տարածուած մի ցեղախումբ, որ իր բնակութիւնն ու իշխանութիւնն է հաստատել այդ երկրներում:

Պրոֆ. Ա. Պաշտրեանը հետեւելով էդ. Մեյերին, Ուզնատին ու Սիդնէյ Սմիթին, ինքը եւս ընդունում է, որ Սուրբարիները յիշեալ երկրների պատմական հնագոյն ժողովուրդն են հանդիսացել: Նրանք երբորդ հաղարամ-էակից սկսած ունեցել են իրենց հզօր կազմակերպուած պետութիւնը Միջագետքում, Հիւսիսային Սիրիայում եւ Արմենիայում: Սուրբարիները, ըստ գիտնական Սմիթին, նկատուած են Ասորեստանի Հիւսիսից եւ Հիւսիս արեւելքի յեռերից իջած մի ժողովուրդ: Իսկ ամերիկացի գիտնական Վոլլին (Wolley) իր «Քարքամիշ» (Carchemish) (Ճարապուս) աշխատութեան մէջ յայտնում է, թէ՛ երբ Միջագետքի խաղաղասէր բնակչութիւնը նոր քարային ժամանակների մէջ էր ապրում եւ երբ դեռ նոր էր սկսել պղնձի հետ ծանօթանալ, մի ցոյց ցել դալիս ու հասնում է այնտեղ (այս նոր ցեղերը հաւանաբար Սուրբարիներն են եղել), որոնք ռազմիկներ էին եւ ունէին իրենց յատուկ բարձրն ու բարձր կուլտուրան¹: Նրանք հաստատուելով Միջագետքում իրենց են ննթարկում տեղական բնակչութիւնը եւ ստեղծում են բարձր քաղաքակրթութիւն, որ Սումեր-Ակկադացիներից փոխառութիւն էր: Սուրբարիները՝ Սումերներից սովորում են բեւեռագիր արձանագրութիւնների գործածութիւնը եւ երկար ժամանակ օգտագործում են Ակկադեան (Ասոր-Բարեյական) լեզուն: Նրանք երկար ժամանակ պատերազմներ են մղում Ակկադեան թագաւորների դէմ իրենց անկախութիւնը պահպանելու համար: Եւ իրօք, յամառ պայքարների շնորհիւ կարողանում են ազատ ու անկախ ապրել: Սուրբարտուի պետական հզօրութեան մասին գիտնական Ֆորբերն այսպէս է գրում. «Սուրբարտուն Համմուրաբիի ժամանակ (1955-1913) նրա մեծ ախոյեանն էր: Իսկ Շամշի-Ադադ Ա-ից (1879-1847) նախառիայի քաղաքական ճակատագիրը Սուրբարին էր վարում իրբեւ աշխարհի թագաւորութիւն: Ազում Ա-ի օրով (1731-1710) Սուրբարուի կողմից մի մեծ յարձակում է տեղի ունենում Պատտի երկրի վրայ... թէպէտ եւ այս մեծ յարձակումը տիրեց բոլոր քաղաքներին մինչեւ Պատտի պետութեան ներսը, սակայն, Պանտիիս Ա (1740-1700) կարողացաւ ետ մղել: Այնուհետեւ այս

¹ Եղիա Ս. Քասունի, «Նախահայկական Հայաստան», էջ 65:

ալիքը յորձանք տուեց դէպի Եգիպտոս, որ զո՛հ զնաց նրան ու մօտաւորապէս 1700—1580 մնաց Հիւքսոս թագաւորների տիրապետութեան տակ: Այս վերջիններիս մեկնակէտը Սուրարտուն է»:

Սուրարի պետութեան անկման պատճառ են դառնում Բաբելոնի Ակկադեան թագաւորների յարատեւ յարձակումները, որոնց առջեւ վերջապէս Սուրարիները տեղի են տալիս ներքին անմիասնականութեան պատճառով, ընկճւում են եւ ենթարկւում նրանց գերիշխանութեան: Ակկադեան թագաւորները այն աստիճան սաստիկ ճնշում են ու քայքայում Սուրարի բնակչութիւնը որ հըրու հպատակների են վերածւում: Այս առթիւ ուշադրաւ են դիտական Սմիթի դատումները. «Հակառակ այս ժողովրդի այնքան տարածուն լինելուն ու պատահական յաջողութիւններին, որ նրան բաժին ընկաւ Սուամերների դէմ մղած պատերազմներում, ապացոյց չկայ թէ նրանք Հնագոյն ժամանակներում կազմած լինեն մի միացեալ թագաւորութիւն, որ կառավարուէր մի կենտրոնական քաղաքով ու մի թագաւորով: Շատ աւելի հաւանական է, ինչպէս ստորաբար լեռնայիններ են, որոնց տեղայնամասնութիւնը արդեւ է լինում միութեան ու կենտրոնական կազմակերպութեան, որոնց պակասը զրկել է Սուրարիների յաղթութիւնը տեւական նշանակութիւնից»:

Նախա—Հայաստանում Սուրարիների նախարնիկներ լինելու հարցի տրթիւ իրրեւ ապացոյց պատմադրութիւնը (յատկապէս Պրոֆ Ա. Խաչատրեան եւ նրա հետեւորդները) վկայակոչում է աշխարհագրական մի քանի աւանդներ եւ զրանք ընդունում Սուրարի ժողովրդի գոյութեան ապացոյց: Այդ անուններն են՝ Ծուպանի, Ծոփք (Զորբորդ Հայք), Ծիպան կամ Սիփան լեռնադաղաթները (Տեա՛ թ. Խ. Յակոբեան, «Հայաստանի պատմական աշխարհագրութիւն», Երեւան, 1960, էջ 66—67):

Ամփոփելով այս ուրուագծային տեսութիւնը, տեսնում ենք, որ Պրոֆ. Խաչատրեանն ու նրա հետեւորդները, Սուրարիներին ընդունում են նախասիայի ամենահնագոյն ժողովուրդը, որ երրորդ հազարամեակի սկզբից Սուամերեան արձանագրութիւնների մէջ կոչւում են Սուրարտու կամ Սուրարու, սկսում են տարածուել Մերձաւոր Արեւելքի վրայ եւ զբաւում Փոքր Ասիայի բոյոր երկրները, նրանց թւում եւ Հայաստանը, ուր եւ դառնում են միակ գեղը եւ կամ աւելի ճիշտ միակ տիրապետող ու մեծամասնութիւն կազմող բրնակչութիւնը (Տեա՛ Ա. Խաչատրեանի վերոյիշեալ գիրքը, էջ 72—73—441) (ընդգծումը մերն է — Գ. Հ.):

Պրոֆ. Արշակ Ալպոյանեանն անդրադառնում է այս հարցերին իր «Կենսարիայի պատմութիւնը» ստուարածաւալ հատորի առաջին մասում, ինչպէս եւ հետագայում համառօտիւ իր «Պատմական Հայաստանի սահմանները» գործում եւ ընդունելով հանգերձ Պրոֆ. Ա. Խաչատրեանի տեսակէտը, աւելացրելում է նաեւ, Սուրարիների զբաւած ընդարձակ երկրամասերի առթիւ, թէ «Գիտուններուն մէջ ընդհանուր համաձայնութիւն չկայ»: Հայաստանի կապակցութեամբ նա այն կարծիքն է յայտնում, թէ Սուրարիները տիրել են «հայկական բարձրաւանդակին հարաւային մասերը»: Եւ ապա եզրակացում՝ «Բայց հայկական բարձրաւանդակի հիւսիսային մասերուն մէջ իրենց բնակութիւնը անձանթ է»²:

Այս կարծիքների մէջ տիրող հակասութիւնը ակնբախ է: Նախ եւ առաջ՝ Պրոֆ. Խաչատրեանը հետեւելով Ունդնատին, է. Մեյէրին ու Սիդնէյ

² Արշակ Ալպոյանեան, «Պատմական Հայաստանի սահմանները», էջ 6:

Սմիթին, երբ Սուրբաթներին ընդունում է՝ «Հոգի կազմակերպւած մի պետութիւն Արմենիայում»։ Հիւսիսային Սիրիայում ու Միջագետքում՝ «ամր»։ «Արմենիան» շատ ընդհանուր ու անորոշ հասկացութիւն է մնում նրա մօտ։ Մոռարները կողմից տիրապետւած Արմենիայի սահմանները վերանայի որոշակի կերպով ընդգծելու (խօսքը Սուրբաթներին տիրապետութեան սահմանների մասին է Արմենիայում) անկախ է ոչ համոզեցուցիչ պատասխան։ Նա գրում է. «Սուրբաթի եւ Մոռարի աշխարհի քաղաքական սահմանները դարերի ընթացքում շատ փոփոխութեան են ենթարկուել, բայց իր կենտրոնական մասը միշտ էլ մնացել է նոյնը՝ այն է այժմեան Տիգրիսի եւ Եփրատի Արածանու տաղուտները»³։ Երկրորդ՝ «Հայկական բարձրաւանդակ» հասկացութիւնը աշխարհադրական ամբողջական տարածութիւն է (այսինքն՝ Ղրտն խաչատրեանի եւ նրա համակարգիչ Հեղինակներին՝ Արմենիան)։ որի մասին քիչ վերեւ ասում էր, թէ Սուրբաթներից, իրրեւ «միակ» նախնական ժողովրդից կամ աւելի ճիշտ, «միակ տիրապետող ու մեծամասնութիւն կազմող ցեղերից ընտկեցուած երկիր է», իսկ հիմա յայտնւում է, որ Սուրբաթները «Հայկական բարձրաւանդակի հարաւային մասերը» դառնում բնակիչներ են (ինչ որ աւելի ճիշտ է անշուշտ — Գ. Հ.) եւ «Հայկական բարձրաւանդակի հիւսիսային մասերուն մէջ իրենց բնակութիւնը անձանօթ կը մնայ» (Ա. Ալոյսյանեան, «Պատմական Հայաստանի սահմանները»)։

Այս ուղղման օգտին դալիս են փոյնիւ ալլ ժիւնոյն Հեղինակների իսկ կողմից եղած յայտարարութիւնները, թէ «Երկրորդ հարիւրամեակին (մ. թ. ա.) հիւսիսային Հայաստանից արիական ցեղեր դաղթարչաւով Հեղհեալ զանապաւն ուղղութեամբ ծաւալւում են ու ոտքի կուտաններ են ստեղծում ե ի միջի ալլոց (ընդգծումը մերն է — Գ. Հ.) նսւածում են հարաւային Հայաստանը տիրող Սուրբաթները եւ նրանց հողերի վրայ կազմում թարրի-Միտանեան պետութիւնը» (Ա. Ալոյսյանեան, նոյն տեղ)։

Ինչպէս տեսնում ենք «ի միջի ալլոց» եւ ոչ հիմնովին կամ ամբողջովին։ Եւ արդէն յստակ է դառնում, որ հետազայում, երբ արչաւում են թարրի-Միտանիները, նրանք գալիս ու գրաւում են ի միջի ալլոց նաեւ Հայաստանի հարաւային մասերը, որ Սուրբաթների իշխանութեան տակ էին գրաււում։ Ուրեմն, ճշտւում է, որ Սուրբաթները ապրում էին հարաւային Հայաստանի այն սահմանների վրայ, որոնց ծայրամասերը միանում էին Միջագետքի հիւսիսային կողմերին, այսինքն՝ բուն Սուրբաթու պետութեան սահմաններին⁴։

Սուրբաթներն արդէն վաղուց նստարեակ էին դարձել որպէս դիւզական հոգնոգնրծ համայնք եւ կամ քաղաքի բնակչութիւն, երբ մեր թուարկութիւնից առաջ երկրորդ հաղարամեակում նոր ցեղերի մի հոսանք մտնում է Միջագետք եւ իր իշխանութիւնն է հաստատում Սուրբաթու երկրի վրայ եւ իրեն է ենթարկում նրա ժողովրդին։ Այդ նոր ցեղերը թարրի-Միտանիներն էին։

Ուշադրաւ է, որ ոմանք պատմագիրներից թարրիներին ամբողջովին նոյնացնում են Միտանիներին հետ, իսկ ոմանք էլ ձգտում են որոշապէս տարբերել առաջիններին երկրորդներից։ Բացի այդ, դիտնականների մի մասը, «թարրիներ»ին համարում են Հուրրիների կամ Հարրիների հետ համացեղ ժողովուրդ, իսկ մի ուրիշ մասը՝ Հուրրիներին Սուրբաթու ժողովրդին հետ ըն-

³ Պրոֆ. Ա. Խաչատրեան, «Հայաստանի սեպ. շրջ. պամ.», էջ 37-40։
⁴ Այս մասին իր տեղում կը խօսուի աւելի հանգամանօրէն։

շուշում են Միտանի պետութեան ստորախաւը :

Պատմագիրներն այն մասը, յայտնում է Եղիա Քասունին, որ այս ցեղաբերին «Պարբի» կամ «Հարբի» (Հուրբի) է կարգում, այդ անուանումը տարւում է Արբներ (Aryen) անուան մէկ փոփոխութեամբ ձևեր նկատելու : Եւ որովհետեւ Միտանիների պղնձական դասակարգն էլ Հնդեւրոպական ծագում ունէր, հետեւաբար՝ անաջիններին («Հարբիներին», «Պարբիներին») նոյնացրնում են այս վերջինների («Միտանիներին») հետ : Իսկ պատմագէտներից ու մանր էլ (Հրոզնին եւ իր հետեւորդները) Հուրբիներին կամ Պարբիներին ցանկանում են խոսելու դատորոշել Միտանական պետութեան իշխող դասակարգից եւ համարում են ժողովրդի ստորնախաւ : Հրոզնին, Պարբեր, Հայր Տաշեան եւ այլ պատմագիտները «Հարբի» ժողովրդին համարում են Միտանի պետութեան (վերին Միջագետք), քնիկ ժողովուրդ, մինչ որ իշխեր նրանց գլխովին նոյնացրնում են Միտանիներին հետ :

Պրոֆ. Սաչատրեանը «Պարբի» անունն է տալիս Միտանիներին, բոլորն ստուգարանելով իբրեւ «արբիներ», այսինքն՝ արիական զաղթականների մի տեղակ տիտղոս, պղնձական դաս, Սուրբի ժողովրդի վրայ ղեկավար ու առաջնորդող տարբ Միտանիները թագաւորութեան շրջանում : Մինչդեռ Պրոֆ. Ա. Տառեան «Պարբիներին» քննադատում է Միտանիների մի ճիւղ եւ նրանց յիշում Միտանիներին մի բարբառը : Այսպիսով, ասում է նա, պատմութեան մէջ յաճախ Պարբի Միտանիները նոյնանում են իբրեւ միեւնոյն ժողովուրդ («Տեա. Հ. Ա. Տառեան, «Հայոց լեզուի պատմութիւն») :

Այսպիսով, համեմատելով տարբեր հեղինակների տուեալները, տեսնում ենք, որ մէկի պատմաձանքը Հուրբիներին (Հուրբի, Պարբի) համար մեծ տեղատեղի վերաբերում են Միտանիներին, որիչներին հազորգած տեղեկութիւնները վերջիններին մասին լրիւ չափով վերադրելի են առաջիններին :

Նորագոյն շրջանի հայ պատմագիրներից Եղիա Ս. Քասունի իր «Նախահայկական Հայաստան» ուշադրաւ եւ արժէքաւոր աշխատութեան մէջ հիմնուելով լուրջ հեղինակութիւնների կարծիքների վրայ՝ խիստ կերպով տարբերում է Հուրբիներին Միտանիներից : Նա յայտնում է, որ հին բնեւոր զիր արձանագրութիւնների մէջ Հուրբիները յիշում են իբրեւ կարեւոր ցեղ կամ ժողովուրդ մերթ Միտանիների տնտեսութեամբ, մերթ նրանցից անկախաբար : Այսպիսով, Հուրբիները իբրեւ առանձին ու անջատ ցեղ՝ Միտանիներից առաջ զաղթել եկել են Միջագետք, գրաւել Սուրբաբուն, իրենց թագաւորութիւնն են հիմնել Սուրբարիների երկրամասերի վրայ :

Պրոֆ. Սաչատրեանը ճանաչում է միայն Պարբի-Միտանիներին, որ երկրորդ հազարամեակում (մ.թ. ա.) «Նեսիան» կամ «Նեսիա» ցեղերի հետ իրար եւ նրանց մէկ ճիւղը, զայն են կոչկաս, տարածւում հայկական բարձրաւանդակի վրայ եւ այնտեղից էլ իջնում հարաւ-արեւմուտք՝ Սուրբարի, գրաւում հիւսիսային Միջագետքը եւ քնակութիւն հաստատում այդ պետութեան մէջ իրենց ենթարկելով տեղական քնակութիւնը՝ Սուրբարիներին :

Բայց արձանագրական վկայութիւններն ու գիտական մտքի յայտնողործութիւններն այնքան բացորոշ են, որ հնարաւոր է անտարբերութեամբ անցնել Հուրբիների գոյութեան հարցի վրայից :

ԳԵՈՐԳ ԶԱՏԻՏԵԱՆ

Երուսաղէմ